

MICHAŁ WIDERA

Wieluńskie Towarzystwo Naukowe

ORCID 0000-0002-7849-8887

KS. JÓZEF MEŹNICKI (1876-1940) – WSPÓŁTWÓRCA STOWARZYSZEŃ SPOŻYWCÓW I DZIAŁACZ SPOŁECZNY

WPROWADZENIE

Zrywy narodowowyzwoleńcze w XIX w. dawały ludności żyjącej pod zaborami impuls do działań w kierunku troski o zachowanie polskości i obronę interesów narodowych. W takim duchu został wychowany Józef Meźnicki, który podjął decyzję o realizacji powołania kapłańskiego, a następnie zaangażował się w rozwój instytucji o charakterze społecznym. Działania w tej dziedzinie były determinowane obowiązkami duszpasterskimi. Jego dzieciństwo, młodość i 4-letnia praca wikariuszowska nierozłącznie związały się z Częstochową, jednak większość życia spędził w okolicach Konina i Kalisza, gdzie łączył duszpasterstwo z pracą społeczną ponadprzeciętnej skali. Szczególne zasługi ks. Meźnickiego dotyczyły zaangażowania w rozwijanie spółdzielczości spożywców, która posiadała już kilkudziesięcioletnie tradycje na ziemiach polskich oraz była odpowiedzią na narastające problemy związane z lichwą i spekulacjami w handlu. Ks. Meźnicki zaangażował się również m.in. w rozwój szkolnictwa i wspierał ludność robotniczą, a po odzyskaniu niepodległości przez Polskę wpływał na kształtowanie porządku społecznego nie tylko poprzez oddziaływanie religijne, ale również działalność samorządową. Celem niniejszego opracowania jest ukazanie skali jego zaangażowania społecznego, które było ukierunkowane na pogłębianie patriotyzmu, podnoszenie poziomu intelektualnego oraz poprawę warunków życia i pracy ludności z okręgów częstochowskiego, kaliskiego i konińskiego.

RYS BIOGRAFICZNY KS. JÓZEFA MEŹNICKIEGO

Józef Meźnicki urodził się 14 marca 1876 r. w Częstochowie w rodzinie Ludwika (1845-1935) i Teodory z domu Mączyńskiej (1854-1908), w której kultywowano patriotyczne i społecznikowskie tradycje rodzinne. Ojciec był uczestnikiem powstania styczniowego, a następnie właścicielem księgarni oraz składu obrazów i dewocjonaliów, a także członkiem Rady Miejskiej w Częstochowie oraz współorganizatorem kilku stowarzyszeń społecznych i gospodarczych, m.in. Towarzystwa Kredytowego i Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego. Przez wiele lat pełnił funkcję prezesa Rady Nadzorczej Częstochowskiego Towarzystwa Dobroczynności dla Chrześcijan. Józef posiadał 2 siostry: Annę i Marię oraz 3 braci: Jana Piotra (ur. w 1874 r.) – późniejszego urzędnika bankowego i dyrektora banku w Nowo-Radomsku, Edmunda Leopolda (ur. w 1878 r.)

i Ludwika Tadeusza (1884-1949) – późniejszego adwokata i sędziego. Został ochrzczony w Kaplicy Cudownego Obrazu na Jasnej Górze. Tam też później przyjął bierzmowanie z rąk bpa Aleksandra Bereśniewicza¹.

Fot. Ks. Józef Mężnicki
Źródło: Internet

Kształcił się w szkole powszechnej, a następnie w 8-klasowym Gimnazjum Męskim w Częstochowie z rosyjskim językiem wykładowym. W 1889 r. jeden z jego kolegów, którego przyłapano na posiadaniu książki o powstaniu styczniowym, wskazał go jako jej właściciela. Poskutkowało to wydaleniem Józefa Mężnickiego ze szkoły przez wrogo nastawionego do polskości i katolicyzmu dyrektora Stefana Dachnowicza² oraz poddaniem go 3-letniemu dozorowi policyjnemu. Następnie podejmował próby kontynuowania nauki w innych szkołach Warszawskiego Okręgu Naukowego. Udał się jednak do

¹ Bp Aleksander Kazimierz Bereśniewicz (1823-1902) – pochodził z rodziny szlacheckiej ze Żmudzi. W 1859 r. został mianowany biskupem pomocniczym, a następnie był rektorem Akademii Duchownej w Petersburgu (1860-1864). W 1870 r. został zesłany przez władze rosyjskie na wygnanie do Mitawy. W latach 1875-1883 był administratorem diecezji kujawsko-kaliskiej, a w latach 1883-1902 – jej biskupem diecezjalnym. Zob. Archiwum Państwowe w Częstochowie, sygn. Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Zygmunta w Częstochowie 176, [Akt chrztu Józefa Mężnickiego], k. 82; *Sp. Teodora z Mączyńskich Mężnicka*, „Goniec Częstochowski” (GonCz) 1908, nr 341, s. 3; M.J. Lech, *Księgarze i księgarnie w Królestwie Polskim 1869-1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*, Warszawa 1980, s. 132; J. Sętowski, *Powstańcy styczniowi 1863-1864 na cmentarzach częstochowskich: Kule, św. Rocha i ewangelicko-augsburskim. Biogramy*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego” 2011/2012, t. 12, s. 126.

² Stefan Dachnowicz – absolwent Petersburskiej Akademii Duchownej, dyrektor gimnazjum męskiego w Częstochowie do 1894 r., odznaczał się wrogością wobec katolicyzmu. Por. *Pamiętniki ks. Antoniego Janczaka*, „Ziemia Częstochowska” (dalej: ZCz) 1938, t. 2, s. 14; *Pamiętniki ks. Franciszka Jüttnera*, ZCz 1938, t. 2, s. 27, 30, 37, 41; J. Związek, *Przeciwko rusyfikacji polskich uczniów w progimnazjum częstochowskim (1880-1894)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 2003, t. 31, s. 302-304, 309-310.

kurator Aleksandr Apuchtin³. Po śmierci cara Aleksandra III⁴ prowadzone wobec niego postępowanie policyjne zostało umorzone na mocy amnestii. W związku z tym po długich staraniach ojca uzyskał zgodę na zdanie egzaminu w gimnazjum rządowym w Piotrkowie, po czym we wrześniu 1895 r. rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne w seminarium duchownym we Włocławku. Święceń niższych udzielił mu bp Aleksander Bereśniewicz, a wyższych – bp Henryk Kossowski⁵. 29 czerwca 1899 r. na Jasnej Górze przyjął święcenia kapłańskie, a następnie został skierowany do pracy duszpasterskiej na stanowisku wikariusza w Rozprzy k. Piotrkowa. Po 10 miesiącach przeniesiono go do parafii w Kole, gdzie jednocześnie podjął obowiązki prefekta szkół elementarnych i żeńskiej szkoły handlowej. Po 5 latach władza diecezjalna zwolniła go z obowiązków wikariuszowskich i przez 4 kolejne lata pracował w tej parafii wyłącznie jako prefekt⁶. W 1909 r. decyzją władzy diecezjalnej został przeniesiony na stanowisko wikariusza parafii św. Zygmunta w Częstochowie, gdzie podjął również pracę w szkole kolejowej. Jego nieprzeciętna aktywność o charakterze społecznym przyczyniła się do rozwoju u niego rozedmy płuc. W związku z tym rozpoczął leczenie w domu rodzinnym i z polecenia lekarzy poprosił władzę diecezjalną o stanowisko proboszcza w terenach wiejskich⁷.

16 kwietnia 1913 r. ks. Józef Mężnicki został proboszczem parafii w Rajsku k. Kalisza, gdzie jego staraniem z dobrowolnych ofiar wiernych i prywatnych oszczędności w latach 1917-1924 rozbudowano zniszczony kościół oraz wybudowano wokół niego nowe ogrodzenie i dom parafialny. Ponadto wyremontował zawilgoconą plebanię i zakupił 3 działki pod budowę nowych obiektów. Nadal angażował się w działalność społeczną. W tym zakresie zatroszczył się o budowę domu spółdzielczego i domu ludowego. 15 grudnia 1918 r. w Kaliszu zorganizowano wiec powszechny, w którym uczestniczyło ponad 15 tys. osób. Ze względu na duże zainteresowanie podzielono go na 3 mniejsze manifestacje, a jednej z nich przewodniczył ks. Mężnicki, z inicjatywy którego podjęto uchwały wyrażające radość z odzyskania niepodległości przez Polskę i wzywające do zabezpieczenia interesów ojczyzny⁸.

Staraniem ks. Józefa Mężnickiego w Rajsku na przełomie lat 1919-1920 powstało, jako jedno z pierwszych w diecezji kujawsko-kaliskiej, parafialne stowarzyszenie młodzieżowe (późniejsze Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży) należące do Ligi (a następnie

³ Aleksandr Apuchtin (1822-1903) – rosyjski oficer, kurator Warszawskiego Okręgu Szkolnego w latach 1879-1897, senator, twórca zrusyfikowanego systemu szkolnictwa w Królestwie Polskim. Por. A. Chwalba, *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 2000, s. 349.

⁴ Aleksander III Romanow (1845-1894) – car Rosji, król Polski i wielki książę Finlandii (1881-1894). Por. M. Żywczyński, *Historia powszechna 1789-1870*, Warszawa 1996, s. 508, 611.

⁵ Bp Henryk Piotr Kossowski herbu Dołęga (1823-1903) – pochodził z Warszawy. Pełnił funkcję rektora Akademii Duchownej w Warszawie (1863-1867). W 1884 r. mianowano go biskupem pomocniczym diecezji płockiej, a następnie – diecezji kujawsko-kaliskiej (1889-1903). Por. W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 212-214.

⁶ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł), sygn. Akta Kurii Diecezjalnej we Włocławku (dalej: AKDWł) pers. I, 198, *Curriculum vitae z 3 stycznia 1921 r.*, k. 1; *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis vladislaviensis seu calisiensis* (dalej:) SzmWł 1896, s. 16; SzmWł 1897, s. 17; SzmWł 1898, s. 17; SzmWł 1899, s. 16; SzmWł 1900, s. 53; SzmWł 1901, s. 31; SzmWł 1906, s. 32.

⁷ ADWł, sygn. AKDWł pers. I, 198, *Curriculum vitae z 3 stycznia 1921 r.*, k. 2; *Częstochowa. Parafia św. Zygmunta*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” (dalej: KDKK) 1909, nr 2, s. 62-64; SzmWł 1910, s. 75.

⁸ ADWł, sygn. AKDWł pers. I, 198, *Curriculum vitae z 3 stycznia 1921 r.*, k. 3; *Zmiany w diecezji*, KDKK 7 1913, nr 4, s. 117; SzmWł 1914, s. 42; *Wiece narodowe w Kalisziem*, „Gazeta Warszawska” 1918, nr 33, s. 7; *Wiece w Kaliszu*, „Zorza” 1918, nr 52, s. 526.

Akcji) Katolickiej. Przy współpracy z miejscowymi nauczycielami rozwijał działalność tej organizacji, m.in. poprzez zaangażowanie instruktora, który prowadził dla młodzieży kursy przysposobienia wojskowego. Ponadto służył radą bp. Stanisławowi Zdzitowieckiemu⁹ w zakresie działalności instytucji społecznych i księgarni funkcjonujących w większych ośrodkach diecezji kujawsko-kaliskiej. Uczestniczył w posiedzeniach Rady Nadzorczej Instytucji Diecezjalnych. W 1922 r. zgłosił chęć rezygnacji z urzędu proboszcza i potrzebę odpoczynku od dotychczasowej aktywności. 15 stycznia 1923 r. bp Zdzitowiecki mianował go kanonikiem honorowym kolegiaty kaliskiej, a w 1925 r. zaproponował mu urząd proboszcza i dziekana w Łasku. Mimo złożenia przysięgi w kurii diecezjalnej, w wyniku interwencji i prośb parafian, nadal pozostał proboszczem w Rajsku. W kolejnych latach doszło do pogorszenia jego stanu zdrowia i problemów z wydolnością serca. Z tego powodu w 1928 r. zemdlął podczas liturgii. W tym czasie wystosował do władzy diecezjalnej podanie o przydzielenie do parafii wikariusza, który mógłby podjąć obowiązki katechetyczne¹⁰.

Prawdopodobnie ze względu na niemożność spełnienia tej prośby w sierpniu 1929 r. biskup włocławski powiadomił ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie o zamiarze mianowania ks. Mężnickiego proboszczem w Kole. 27 września 1929 r. objął kanonicznie miejscową parafię Świętego Krzyża, a w październiku mianowano go dziekanem dekanatu kolskiego (1929-1940). W 1931 r., na prośbę przełożonej generalnej Zgromadzenia Sióstr Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w Krakowie, został zatwierdzony przez władzę diecezjalną spowiednikiem kwartalnym sióstr tego zgromadzenia posługujących w szpitalu powiatowym w Kole. W zakresie troski o stan materialny parafii jego staraniem wybudowano dom parafialny służący rozwijaniu działalności społecznej. Jednocześnie nadal angażował się w działalność Akcji Katolickiej. W 1931 r. uczestniczył w Polskiej Pielgrzymce Narodowej do Padwy, Lourdes i Lisieux, którą zorganizował katowicki oddział tego stowarzyszenia. Ponadto w 1932 r. został mianowany protektorem kolskiego okręgu Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży. Otrzymał również członkostwo honorowe tej organizacji w Kaliszu. W 1933 r. zorganizował w Kole zlot okręgowy młodzieży katolickiej, podczas którego wygłosił podniosłe kazanie i wzywał ją do budowy Wielkiej Polski Chrystusowej, a także przewodniczył późniejszym obradom zebrania. W 1932 r. zasiadał w komitecie obchodów jubileuszu 700-lecia śmierci bł. Bogumiła¹¹, które zorganizowano w Kole. W tym roku przewodniczył Mszy św. z okazji złotego jubileuszu kapłaństwa ks. Józefa Kajrukszto¹² w Dąbiu nad Nerem reprezentując biskupa włocławskiego, w imieniu którego odczytał list z życzeniami. W latach 1932-1933 doszło do nieporozumień z pracującymi w parafii 2 kolejnymi wikariuszami, którzy skarżyli się na złe traktowanie przez proboszcza. Z kolei w 1933 r. podczas posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej nr 1 w Kole, w trosce o religijne wychowa-

⁹ Bp Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1854-1927) – pochodził z Barczkowic k. Piotrkowa. W 1902 r. mianowano go biskupem diecezjalnym diecezji kujawsko-kaliskiej, a następnie powstałej w wyniku reorganizacji diecezji włocławskiej (1925-1927). Por. W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 105-113.

¹⁰ W. Zawadzki, *Od Sekretariatu Generalnego Stowarzyszeń dla Młodzieży w diecezji kujawsko-kaliskiej. Sprawozdanie Sekretariatu Generalnego do stowarzyszeń młodzieży, z działalności od dnia] 20 września do dnia] 1 grudnia 1919 r.*, KDKK 1919, nr 12, s. 357; E. Pawlicki, *Rajsko. Dziesięć wieków wsi i parafii*, Ostrow Wielkopolski 2008, s. 12, 14, 20, 23, 33.

¹¹ Bł. Bogumił z Dobrowa – żył w XI lub XII w., arcybiskup gnieźnieński, pustelnik z Dobrowa k. Koła, beatyfikowany w 1925 r. Por. A. Witkowska, H. Wegner, *Bogumił*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1989, kol. 720-722.

¹² Ks. Józef Kajrukszto (1859-1932) – święcenia kapłańskie przyjął w 1882 r., pełnił funkcję m.in. proboszcza w Dąbiu nad Nerem (1925-1932). Por. SzmWł 1931, s. 128; SzmWł 1933, s. 194.

nie uczniów i w celu uniknięcia zgorszenia, podjęto uchwałę o uczęszczaniu uczniów na nabożeństwa do kościoła klasztornego, a nie parafialnego jak dotychczas. Takie rozwiązanie miało być spowodowane niewłaściwym odnoszeniem się ks. Mężnickiego do uczniów i grona pedagogicznego. Proboszcz tłumaczył takie zachowanie chęcią zdyskredytowania go przez wpływy socjalistyczne, którym ulegli miejscowi nauczyciele wraz z prefektem¹³

Po wybuchu II wojny światowej ks. Józef Mężnicki podzielił tragiczny los wielu kapłanów z terenu Kraju Warty utworzonego przez hitlerowskie władze okupacyjne. 26 sierpnia 1940 r. został aresztowany i osadzony w obozie przejściowym w Szczeglinie k. Moglina, skąd po 3 dniach przewieziono go do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen k. Berlina i przydzielono do pierwszej izby bloku 18a. Tuż po wejściu do obozu został pobity przez esesmanów. W ciągu całego pobytu był poniewierany podczas niedokładnego wykonywania ćwiczeń fizycznych. Wewnętrzny spokój i dumne spojrzenie wywoływało wściekłość blokowego, który w takiej postawie upatrywał okazywanej mu pogardy. 28 września 1940 r. w pobliskim Oranienburgu nadano podpisany przez niego list zaadresowany do lekarza szpitala w Kole – dra Władysława Witkowskiego, w którym na pierwszy plan wysuwało się jego zainteresowanie stanem parafialnych prac budowlanych i ogrodniczych w Kole, a także rozwojem naukowym adresata. Zmarł 11 listopada 1940 r. w wyniku choroby wrzodowej i z wycieńczenia, a następnie został spalony w krematorium obozowym. W 1970 r. na północnej ścianie kruchty kościoła w Kole umieszczono poświęconą mu skromną tablicę. W 2021 r. władze Berlina oddały do użytku pomnik na cmentarzu Altglienicke, którym uczczono pamięć ponad 1300 spoczywających tam prochów ofiar nazizmu. Na szklanej tablicy umieszczono m.in. nazwisko ks. Józefa Mężnickiego¹⁴.

ZAANGAŻOWANIE NA RZECZ STOWARZYSZEŃ SPOŻYWCÓW

Początki zaangażowania ks. Józefa Mężnickiego w działalność stowarzyszeń spóżywców były związane z okresem jego pracy wikariuszowskiej w parafii św. Zygmunta w Częstochowie. Wówczas otaczał troską duszpasterską m.in. tworzący się w mieście ruch kooperacji spóżywczej. W 1909 r. podczas konferencji okręgowych tej organizacji wybrano pełnomocników, których zadaniem było opracowanie projektu ustawy o związku stowarzyszeń spóżywczych. Wówczas pełnomocnikiem okręgu częstochowskiego został ks. Mężnicki będący jednocześnie przewodniczącym Okręgowej Komisji Wspólnych Zakupów w Częstochowie, która promowała zakupy hurtowe dla spółdzielni spóżywców po niższych cenach. W 1910 r. uczestniczył w krajowym zjeździe stowarzyszeń spóżywczych.

¹³ *Zmiany w diecezji*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” (dalej: KDWł) 1929, nr 11, s. 192; SzmWł 1933, s. 29, 49, 100; *Złote gody kapłańskie w Dąbiu nad Nerem*, „Wielkopolanin” 1932, nr 44, s. 7; *Ze zlotu S[towarzyszenia] M[łodzieży] P[olskiej] w Kole*, „Dziennik Kujawski” (DzK) 1933, nr 160, s. 3; J. Dębiński, *Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży w diecezji włocławskiej w latach 1918-1939*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2012, t. 98, s. 53.

¹⁴ *Śp. kapłani diecezji włocławskiej, którzy oddali swe życie za Kościół św. i Naród w latach wojny 1939-1945*, KDWł 1945, nr 2, s. 45; S. Librowski, *Ofiary zbrodni niemieckiej spośród duchowieństwa diecezji włocławskiej 1939-1945*, Włocławek 1947, s. 95-97; W. Jacewicz, J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, z. 4: *Wykaz duchownych zmarłych, zamordowanych lub represjonowanych przez okupanta w archidiecezjach: mohylowskiej, poznańskiej i wileńskiej oraz w diecezjach: gdańskiej, kamienieckiej, luckiej, pińskiej, przemyskiej, sandomierskiej, siedleckiej, tarnowskiej, warmińskiej, włocławskiej, w pralaturze pińskiej i wśród duszpasterstwa polonijnego*, Warszawa 1978, s. 419, 426, 479; J. Mucha, *Ksiądz Józef Mężnicki (1876-1940)*, „Gazeta Częstochowska” (dalej: GCZ) 2005, nr 46, s. 7; M. Widera, *Józef Mężnicki (1876-1940) [w:] Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 7, red. R. Łatka, Warszawa 2024, s. 275-285.

Dzięki jego zaangażowaniu w tym okresie w Częstochowie i okolicy funkcjonowało już 11 kooperatyw, których działalność oceniano na wyższym poziomie niż w innych okręgach, m.in. w łódzkim. Roczny obrót częstochowskich instytucji wynosił ok. 25-30 tys. rub. Z inicjatywy chrześcijańskich sklepikarzy założono skład hurtowy „Obrona” i planowano powstanie piekarni spółdzielczej dla potrzeb miasta. 2 grudnia 1910 r. w kościele Świętej Rodziny ks. Józef Mężnicki odprawił nabożeństwo w intencji pomyślności nowo otwartego sklepu spółdzielczego „Społem” na Ostatnim Groszu i dokonał jego pobłogosławienia. W okazjonalnym przemówieniu powiedział wówczas:

Praca jest osią, naokoło której wykrystalizowuje się ten twór cudowny – przyszłość [...]. Na tej ziemi zroszonej naszym potem, a poświęconej praocjów czynami, zapewniamy sobie byt [...]. Praca w kooperatywie to jak najzbawienniejsza rosa na pola skwarem przepalone. Praca w kooperatywie to jak największe skarby składane do kasy przyszłości, kasy życia jutrzejszego. Praca w kooperatywie to najlepsze zbrojenie się do odparcia najazdu litwackiego¹⁵.

W pierwszym dniu otwarcia sklepu sprzedano towary za łączną wartość ok. 200 rub. W jego działalność zaangażowało się 80 członków, którzy zagwarantowali 2 tys. rub. kapitału zakładowego. W kolejnych latach nastąpił dalszy rozwój częstochowskiej spółdzielczości. W 1911 r. otwarto nową siedzibę Stowarzyszenia Spożywców „Jedność” w Częstochowie z własnym sklepem. Wówczas dzięki zaangażowaniu ks. Mężnickiego była to jedna z najlepiej rozwijających się spółek spożywczych w mieście. 3 września 1911 r. w Rakowie k. Częstochowy odbyło się pobłogosławienie nowego stowarzyszenia spożywczego „Jutrzenka”, podczas którego ks. Mężnicki wypowiedział następujące słowa:

Widzę rozjaśnione oblicza członków w dniu wielkiego święta «Jutrzenki». Praca kilku jednostek dobrej woli dokonała wielkiego dzieła. Stworzyliście spizarnię, którą kochajcie i pilnujcie, aby z każdym dniem powiększała się ku waszemu dobru i chwale narodu. Bo miłość to jest najświętsze i najwznioślejsze uczucie, które wszystko uświęca i upiększa i za wszelkie poświęcenie szczerze wynagradza. Harmonia i zgoda oby były waszym drogowskazem, a dewizą: «Zgoda buduje, niezgoda rujnuje». Weźcie sobie za wzór rozdalskich robotników, którzy handel zaczęli z minimalnym kapitałem, a dzisiaj są chlubą Anglii! To zespolona bracia robotnicza, na której wzorują się wszystkie najbardziej kulturalne narody.

Jednocześnie duchowny zachęcał zarząd kooperatywy do wspólnej i zgodnej pracy dla społeczeństwa oraz wytrwania przy budowie obszernego budynku dla potrzeb stowarzyszenia: „Wierzę niezłomie, że poczucie solidarności mieszkańców Rakowa i dobrze rozumiany interes przez nich samych, przyczyni się do zapewnienia «Jutrzence» trwałej przyszłości i jutrenka tj. lepsze jutro nad Rakowem zaświeci”¹⁶. Jego zaangażowanie na rzecz rozwoju ruchu spółdzielczego zostało docenione podczas pierwszego zjazdu pełnomocników Związku Stowarzyszeń Spożywców w Warszawie, który odbył

¹⁵ *Jak zaczęła działać nowa współdzielcza instytucja w Częstochowie*, GonCz 1910, nr 160, s. 2.

¹⁶ *Otwarcie Pierwszego Zebrania Pełnomocników Warszawskiego Związku Stow[arzyszenia] Spoż[ywców]*, „Społem!” 1911, nr 24, s. 1; *Sprawozdanie Rady Nadzorczej*, „Społem!” 1913, nr 10, s. 5; W. Waczag, *Nowa placówka*, „Społem!” 1911, nr 38, s. 3-4.

się w dniach 10-11 czerwca 1911 r. Wówczas przeprowadzono wybory do Rady Nadzorczej, a ks. Mężnicki otrzymał 213 głosów i w konsekwencji został jej wiceprezesem¹⁷.

Dostrzeżenie jego działalności na arenie ogólnokrajowej wpłynęło na zwiększoną motywację do kontynuowania pracy społecznej. Jako opiekun spółek spożywczych okręgu częstochowskiego przewodniczył zebraniom osób zaangażowanych w rozwój spółdzielczości, w których uczestniczyło po kilkaset osób. Brał aktywny udział w comiesięcznych konferencjach zarządów i komisji rewizyjnych. Cały czas wolny od obowiązków kapłańskich poświęcał pracy społecznej. W miarę możliwości w spółdzielniach wypełniał dodatkowo zadania buchalterów, kasjerów, ekspedytorów, korespondentów, a niekiedy nawet ekspedientów. W 1912 r. w okręgu częstochowskim działało już 17 spółek. W tym czasie rozważano dokonywanie sprzedaży na kredyt oraz podjęto kroki zmierzające do scentralizowania zarządów poszczególnych spółek i założenia piekarni spółdzielczej¹⁸.

Wieloaspektowa aktywność duszpasterska i społeczna przyczyniła się do rozwinięcia u ks. Mężnickiego rozedmy płuc. W związku z tym podjął leczenie w domu rodzinnym, a następnie zgodnie z rekomendacją lekarzy poprosił władzę diecezjalną o powierzenie mu obowiązków proboszcza na terenach wiejskich. Po otrzymaniu pozytywnej odpowiedzi w kwietniu 1913 r. został skierowany do parafii w Rajsku, gdzie rozpoczął prace remontowe i nadal angażował się w pracę społeczną. Nadal aktywnie włączał się w działalność stowarzyszenia spożywców. W 1913 r. podczas dorocznego spotkania pełnomocników wybrano go członkiem Rady Nadzorczej i Działu Rewizyjnego Związku Polskich Stowarzyszeń Spożywców, a jednocześnie wiceprezesem organizacji. W ramach swoich obowiązków ks. Mężnicki złożył sprawozdanie z dotychczasowej działalności Rady i przedstawił projekt budżetu. Ponadto wysunął wniosek o obniżenie stawki rocznej składki pobieranej przez związek od poszczególnych oddziałów stowarzyszeń. W październiku 1913 r. dokonał pobłogosławienia nowych budynków biur i składów hurtowych Związku Stowarzyszeń Spożywczych w Mokotowie. Podczas kolejnego zebrania ogólnopolskiego w 1914 r. przedstawił aktualną sytuację stowarzyszenia i poinformował o konieczności usunięcia z jego struktur oddziałów, które nie wpłaciły udziałów bądź utraciły charakter kooperatywy¹⁹.

¹⁷ *Lista pełnomocników wybranych na konferencjach okręgowych dla zatwierdzenia projektu ustawy Związku stowarzyszeń spożywczych „Społem!”* 1909, nr 10, s. 1; J.N., *Wyznaniowe stowarzyszenia robotników w Łodzi i Częstochowie*, „Przegląd Katolicki” (dalej: PKat) 1910, nr 52, s. 1032; *Zjazd Stowarzyszeń Spożywczych całego kraju*, „Nowa Gazeta” (dalej: NG) 1910, nr 254, s. 2; *Protokół Pierwszego Zebrania Pełnomocników Warszawskiego Związku Stowarzyszeń Spożywców*, „Społem!” 1911, nr 24, s. 1-2; *Dom „Jedności” w Częstochowie*, „Społem!” 1911, nr 52, s. 4; *Przyjechali do Krakowa*, „Czas” 1911, nr 324, s. 2; *Rada Nadzorcza Związku „Społem!”* 1911, nr 25, s. 1; *Wybory*, „Ziemia Lubelska” (dalej: ZLub) 1911, nr 158, s. 3; *Wyniki wyborów*, „Kurier” 1911, nr 135, s. 2; J. Mucha, *Ksiądz Józef Mężnicki (1876-1940)*, GCz 2005, nr 46 (728), s. 7.

¹⁸ *Częstochowa dzisiejsza. Kooperacja*, „Tygodnik Ilustrowany” 1912, nr 46, s. 968; *Korespondencje. Częstochowa*, „Społem!” 1912, nr 11, s. 8.

¹⁹ ADWł, sygn. AKDWł pers. I, 198, *Curriculum vitae z 3 stycznia 1921 r.*, k. 2-3; *X Zebranie pełnomocników War[szawskiego] Związku Stow[arzyszenia] Spożywczego*, NG 1913, nr 270, s. 3; *Mowa księdza J. Mężnickiego*, „Społem!” 1913, nr 22, s. 2; *Poswięcenie hurtowni*, „Przyjaciel” 1913, nr 42, s. 672; *Poswięcenie i otwarcie „Naszego Domu”*, „Społem!” 1913, nr 22, s. 1; *Sprawozdanie z obrad III Zebrania Pełnomocników Warszawskiego Związku Stowarzyszeń Spożywczych*, „Społem!” 1913, nr 13, s. 4, 6-8; *Uchwały III Zebrania Pełnomocników Warszawskiego Związku Stow[arzyszenia] Spoż[ywców] 14-15 czerwca br. w Warszawie*, „Społem!” 1913, nr 14, s. 5; *Ze Związku Stow[ar]zyszeń Spożywczych*, „Kurier Warszawski” (dalej: KWar) 1913, nr 165, s. 2; *Zebranie Związku Stow[ar]zyszeń Spożywczych*, „Słowo” 1913, nr 159, s. 4; *Zjazd Związku Stowarzyszeń Spożywczych*, „Kurier” 1913, nr 136, s. 3; J. Bek, *Ruch spółdzielczo-spożywczy w Królestwie Polskim*, ZLub 1914, nr 100, s. 3; *Z instytucji i stowarzyszeń. Związek Stow[ar]zyszeń Spożywczych*, NG 1914, nr 280, s. 3.

Dotychczasowe funkcje pełnił również w kolejnych latach. W 1917 r. ponownie powołano go w skład Rady Nadzorczej Związku Stowarzyszeń Spożywczych w Warszawie i wybrano zastępcą przewodniczącego Rady. W tym roku podczas spotkania pełnomocników wygłosił referat: *Sprawa ubezpieczeń od ognia*, w którym postulował utworzenie związkowego towarzystwa ubezpieczeniowego dla sklepów spółdzielczych, a do czasu zrealizowania tego zamiaru proponował ubezpieczenie majątku organizacji w Towarzystwie Wzajemnych Ubezpieczeń „Snop”. Wniosek ten został przyjęty jednogłośnie, co tylko potwierdza duży autorytet, którym cieszył się ks. Józef Mężnicki. W czerwcu 1918 r. jego kolejne wystąpienie było zatytułowane: *Podział czystego zysku*. Również po odzyskaniu niepodległości zasiadał w Radzie Nadzorczej i przez wiele lat pełnił obowiązki wiceprzewodniczącego Związku Polskich Stowarzyszeń Spożywców w Warszawie. Podczas zjazdu pełnomocników w 1921 r. wygłosił referat: *Upoważnienie dyrekcji do zaciągania pożyczek*, a w 1923 r. omawiał szczegóły dotyczące wprowadzenia w życie jego wcześniejszych postulatów w tym zakresie. W 1925 r. doszło do połączenia Związku Polskich Stowarzyszeń Spożywców ze Związkiem Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych. Wówczas w składzie nowej Rady Nadzorczej znalazł się m.in. ks. Józef Mężnicki. W dowód uznania za wieloletnią pracę na rzecz rozwoju spółdzielczości decyzją prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego z 13 czerwca 1936 r. przyznano mu Złoty Krzyż Zasługi, który był uhonorowaniem jego działalności w tym zakresie²⁰.

W omawianym okresie ks. Józef Mężnicki prowadził również aktywną działalność w okręgu kaliskim i na terenie własnej parafii. W 1918 r. jego staraniem powstał okręgowy związek hurtowni w Kaliszu, który zrzeszał ok. 40 okolicznych kooperatyw i został włączony w struktury ogólnopolskiego związku stowarzyszeń spożywców. Ks. Mężnicki aktywnie pracował na rzecz rozwoju tego oddziału i przewodniczył kwartalnym zebraniom delegatów tej organizacji. Przez wiele lat pełnił funkcję prezesa i członka Rady Nadzorczej Kaliskiego Oddziału Związku Spółdzielni Spożywców Rzeczypospolitej Polskiej. W 1922 r. z jego inicjatywy podjęto decyzję o zorganizowaniu 5-dniowych kursów spółdzielczych dla członków zarządów i rad stowarzyszeń. 2 czerwca 1923 r. odbyła się wizyta prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Stanisława Wojciechowskiego

²⁰ *Do Rady Nadzorczej*, „Kurier Zagłębia” 1917, nr 146, s. 5; *Nowy skład Rady Nadzorczej*, „Społem!” 1917, nr 4, s. 110; *Porządek dzienny V Zebrania Pełnomocników Warsz[awskiego] Związku Stow[arzyszeń] Spożywczych*, „Społem!” 1917, nr 1, s. 20; *Zjazd kooperatystów (dzień drugi)*, „Gazeta Poranna” 1917, nr 172, s. 1; *Zjazd Stowarzyszeń Spożywczych*, „Wyzwolenie” 1917, nr 22, s. 234; *Zjazd Związku Stowarzyszeń spożywczych*, „Wyzwolenie” 1917, nr 27, s. 281; *Sprawozdanie Rady Nadzorczej za rok 1917*, „Społem!” 1918, nr 3, s. 166, 169; *Zjazd stowarzyszeń spożywczych*, „Jedność Robotnicza” 1918, nr 23, s. 8; *Zjazd Stowarzyszeń Spożywczych*, „Wyzwolenie” 1918, nr 23, s. 217; *Wynik wyborów do Rady Nadzorczej Związku*, „Społem!” 1919, nr 14-15, s. 113; *Z Rady Nadzorczej Związku*, „Społem!” 1919, nr 16, s. 117-118; *IX zjazd pełnomocników Związku Polskich Stowarzyszeń Spożywców*, „Kurier Polski” (dalej: KPol) 1921, nr 161, s. 7; *Posiedzenie Rady Z.P.S.S.*, „Społem!” 1921, nr 7, s. 8; J. Mężnicki, *Upoważnienie dyrekcji do zaciągania pożyczek*, [w:] *Sprawozdanie z IX-go Zjazdu Pełnomocników Związku Polskich Stow[arzyszeń] Spożywców w dn. 12-14 czerwca 1921 r.*, Warszawa 1921, s. 48-49; *Sprawozdanie z IX-go Zjazdu Pełnomocników Związku Polskich Stow[arzyszeń] Spożywców w dn. 12-14 czerwca 1921 r.*, Warszawa 1921, s. 3; *Zjazd polskich stowarzyszeń spożywców*, „Gazeta Kaliska” (dalej: GKal) 1923, nr 140, s. 3; *Komunikaty od zarządu. Połączenie Związku P[olskich] S[towarzyszeń] S[pożywców] ze Związkiem Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych*, „Społem!” 1925, nr 1, s. 2-3; *Połączeniowy Zjazd Spółdzielczy*, „Robotnik” 1925, nr 115, s. 1; *Sprawozdanie z obrad XIII Zjazdu Pełnomocników Związku Polskich Stowarzyszeń Spożywców 25-26 kwietnia 1925 r. w Sali Muzeum Przemysłu i Rolnictwa*, „Społem!” 1925, nr 9, s. 9; *Zarządzenie o nadaniu Złotego Krzyża Zasługi z 13 czerwca 1936 r.*, „Monitor Polski” 1936, nr 230, poz. 403.

w Kaliszu. Wcześniej powołano odpowiedzialny za przygotowania specjalny Komitet Obywatelski, do którego zaproszono m.in. ks. Mężnickiego jako przedstawiciela kooperatyw spożywców²¹.

Aktywną działalność na rzecz rozwoju spółdzielni prowadził również na terenie własnej parafii w Rajsku, gdzie założył stowarzyszenie o nazwie „Bratnia Pomoc”. Zrzeszało ono ponad 300 członków i prowadziło sklep spółkowy. Ks. Józef Mężnicki przez wiele lat zasiadał w jego zarządzie. W 1920 r. 2 członków zarządu Stowarzyszenia Spożywców „Bratnia Pomoc” w Rajsku złożyło na niego skargę dotyczącą rzekomych nadużyć finansowych i działań na szkodę niektórych działaczy. W odpowiedzi na wysunięte oskarżenia proboszcz podjął decyzję o rezygnacji z pełnionej funkcji i uzasadnił ją w następujący sposób:

Ustępuję z Zarządu, bo zdrowie moje więcej trochę warte jak ciągle ujadanie się z podejrzeniami fałszywymi i nadętą wielkością tych co chcą rządzić gębą, radzić i intrygować po kątach, strzelać z zapłota, wszystkich podejrzewać, pracę drugich trudną i moralną mieć za nic, choć sami dotąd gadaniem niewiele zrobili. Odchodzę z Zarządu i dlatego jeszcze, aby w Zarządzie nie było rozdwojenia, abyście sami siebie teraz sądzili, podejrzewali i krytykowali oszczędzając tym samym Stowarzyszenie, które z takim trudem zostało zorganizowane, a które mimo swoich funduszy i obrotów jest jeszcze bardzo kruche i nietrwałe, o czym pewno nikt z was nie pomyślał, choć o wynagrodzenie się już upominał. Opiekujcie się zatem Stowarzyszeniem sami, ale z większą troskliwością i pracą niż dotąd. Pamiętajcie ciągle zawsze, że to nie kapitalistyczny kramik i sklepik, ale żywe stowarzyszenie ludzi, co ma lepsze w przyszłości zgotować współżycie mieszkańców tej ziemi na zasadach braterstwa, wzajemnej solidarności i większego zaufania, a nie sobkostwa i «samolubstwokliki»”.

Jednocześnie ks. Mężnicki zaferował dalszą pomoc w zakresie doradztwa podczas zebrania ogólnych, a także proponował członkom zarządu przestudiowanie nowej ustawy o stowarzyszeniach oraz książek: *Jak założyć stowarzyszenie spożywcze* Stanisława Wojciechowskiego i *Rachunkowość spółdzielni spożywców* Romualda Mielczarskiego, które jego zdaniem były „fundamentem pracy i rozumu”. Dymisja pociągnęła za sobą rezygnację kolejnych 5 członków zarządu, w którym pozostały jedynie 2 osoby będące inicjatorami ówczesnej sytuacji w stowarzyszeniu. W takiej sytuacji podczas zebrania, w którym uczestniczyły 183 osoby przeanalizowano powstały konflikt i stwierdzono, że reakcja zarządu po rezygnacji ks. Mężnickiego była spóźniona, a jednocześnie podjęto uchwałę o usunięciu 2 członków oskarżających założyciela „Bratniej Pomocy”, ponieważ działali oni na szkodę organizacji. Przebieg zdarzeń został zrelacjonowany przez proboszcza władzy diecezjalnej, która przekazała sprawę do załatwienia miejscowemu dziekanowi. Finalnie zakończyła się ona na korzyść ks. Mężnickiego cieszącego się uznaniem parafian. Pomimo trudności stowarzyszenie „Bratnia Pomoc” nadal rozwijało swoją działalność i w 1923 r. zrzeszało aż 327 członków. W 2015 r. w dowód uznania jego zasług na rzecz rozwoju stowarzyszeń spożywców na ścianie budynku

²¹ *Zjazd Związku Spożywców*, GKal 1922, nr 194, s. 3; *Kaliszki Związek Stowarzyszeń Spożywców w Kaliszu*, GKal 1923, nr 1, s. 4; *Kaliszki Związek Stowarzyszeń Spożywców w Kaliszu*, GKal 1923, nr 7, s. 4; *Kaliszki Związek Stowarzyszeń Spożywców w Kaliszu*, GKal 1923, nr 8, s. 4; *Kaliszki Związek Stowarzyszeń Spożywców w Kaliszu*, GKal 1923, nr 202, s. 4; *Kaliszki Związek Stowarzyszeń Spożywców w Kaliszu*, GKal 1923, nr 203, s. 6; *Komitet Obywatelski*, GKal 1923, nr 121, s. 3; *Z ruchu spółdzielczego w Kaliszu*, GKal 1925, nr 148, s. 2.

„Społem” Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Jedność” w Częstochowie odsłonięto tablicę upamiętniającą jego działalność²².

POZOSTAŁE FORMY DZIAŁALNOŚCI SPOŁECZNEJ

DZIAŁANIA NA RZECZ ROZWOJU SZKOLNICTWA

Jedną z pierwszych dziedzin działalności społecznej ks. Józef Mężnickiego było jego zaangażowanie w rozwój intelektualny mieszkańców Koła. Podejmowane działania były odpowiedzią na powstanie z inicjatywy warszawskiej inteligencji w 1905 r. Polskiej Macierzy Szkolnej, która stała się jednym z najstarszych towarzystw oświatowych propagujących edukację w duchu narodowym i chrześcijańskim. Wiosną 1906 r. doszło do strajków w szkołach elementarnych m.in. w Kole, gdzie prefektem i nauczycielem języka polskiego był ks. Mężnicki. Wówczas uczniowie byli pozbawieni systematycznego kształcenia. W odpowiedzi na taką sytuację Rada Opiekuńcza Szkoły Handlowej w Kole umożliwiła naukę ok. 40 chłopcom. Z kolei prefekt zaangażował się w zbiórkę ofiar na zakup podręczników i odzieży dla uczniów oraz zorganizował amatorskie przedstawienie, z którego dochód przeznaczono na ten sam cel. Dzięki tym działaniom za kwotę ponad 240 rub. udało się zakupić odzież i niezbędne podręczniki, które następnie wypożyczano młodzieży. 12 lipca 1906 r. w Kole odbyło się spotkanie organizacyjne Polskiej Macierzy Szkolnej dla powiatu kolskiego. Wówczas ks. Józef Mężnicki, który został członkiem komitetu zawiązanego stowarzyszenia i jego sekretarzem, wygłosił przemówienie na temat niskiego poziomu oświaty ludowej oraz ówczesnego upadku kulturalnego i moralnego. W spotkaniu uczestniczyło 176 osób, które zapisały się do nowo powstałego koła. Jesienią 1907 r. z inicjatywy ks. Mężnickiego zorganizowano nabożeństwo żałobne w intencji zmarłego Stanisława Wyspiańskiego²³. Msza św. stała się dla miejscowej młodzieży okazją do zmanifestowania przywiązania do polskiej literatury i języka ojczystego. Kolejne podjęte przez niego działania miały na celu skonsolidowanie nauczycieli szkół elementarnych, którzy podjęli działania w kierunku spolszczenia tych instytucji. W odpowiedzi na grożące mu represje ze strony władz państwowych decyzją bpa Stanisława Zdzitowieckiego ks. Józef Mężnicki został przeniesiony na stanowisko wikariusza do parafii św. Zygmunta w Częstochowie²⁴.

ZAANGAŻOWANIE W ROZWÓJ STOWARZYSZEŃ ROBOTNIKÓW

Działania w zakresie popularyzowania wiedzy i podnoszenia poziomu intelektualnego nie ograniczały się tylko do zaangażowania ks. Mężnickiego w działalność Polskiej Macierzy Szkolnej. 1 lipca 1906 r. wraz z czeladnikami szewskimi i stolarskimi ze

²² ADWł, sygn. AKDWł pers. I, 198, *Odpis listu ks. Józefa Mężnickiego do Stowarzyszenia Spożywczego „Bratnia Pomoc” w Rajsku z 7 stycznia 1920 r.*, k. 8; tamże, *Odpis listu członków Zarządu do Zarządu Stow[arzyszenia] Spożyw[ców] „Bratnia Pomoc” w Rajsku z 7 lutego 1920 r.*, k. 9; tamże, *Odpis protokołu z księgi protokolarnej Stow[arzyszenia] Spożyw[ców] „Bratnia Pomoc” w Rajsku z 8 lutego 1920 r.*, k. 10; *Kaliski Związek Stowarzyszeń Spożywców w Kaliszu*, GKal 1923, nr 1 (7337), s. 4; *Kaliski Związek Stowarzyszeń Spożywców w Kaliszu*, GKal 1923, nr 7 (7342), s. 4; *Kaliski Związek Stowarzyszeń Spożywców w Kaliszu*, GKal 1923, nr 8 (7343), s. 4.

²³ Stanisław Mateusz Wyspiański (1869-1907) – poeta, dramatopisarz, malarz, grafik, architekt, projektant mebli. Por. W. Albrecht-Szymanowska, *Stanisław Wyspiański*, Warszawa 2018.

²⁴ ADWł, sygn. AKDWł pers. I, 198, *Curriculum vitae z 3 stycznia 1921 r.*, k. 2; J.M., *Koło (gub[ernia] kaliska)*, „Naród” 1906, nr 99, s. 4; *Z Koła*, GKal 1906, nr 156 (3115), s. 2; *Z Koła*, GKal 1906, nr 195, s. 2; *Z Koła*, GKal 1907, nr 294, s. 2.

szkoły handlowej udało mu się zawiązać Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich w Kole, którego członkowie wpłacali składki przeznaczone na prowadzenie działalności. Podczas cyklicznych spotkań prefekt i jednocześnie inicjator stowarzyszenia wygłaszał odczyty z zakresu literatury i najnowszych wynalazków. Działalność tę kontynuował w następnej parafii jako patron Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijańskich Świętej Rodziny w Częstochowie, które zrzeszało około tysiąca członków. Do dyspozycji tak dużej liczby osób było zapewnione odpowiednie zaplecze, które obejmowało bibliotekę, czytelní i salę odczytową. Ks. Mężnicki nie tylko angażował się w rozwój oświaty poprzez organizację pogadanek, ale również wraz z całym zarządem zainicjował wieczorowe kursy dokształcające i działalność 2-klasowej szkoły przeznaczonej dla dzieci członków stowarzyszenia. Ponadto jako prezes Wydziału Kolonii Letnich Towarzystwa Dobroczynności w Częstochowie organizował wyjazdy wypoczynkowe dla młodzieży²⁵.

AKTYWNOŚĆ W STRAŻY OGNIOWEJ

W latach 1910-1913 ks. Józef Mężnicki pełnił funkcję kapelana Ochotniczej Straży Ogniowej w Częstochowie. 5 listopada 1911 r. zorganizowano obchody 40-lecia powstania tej instytucji w mieście. Centralne wydarzenia objęły nabożeństwa w intencji zmarłych strażaków oraz Mszę św. celebrowaną na Jasnej Górze przez bpa Stanisława Zdzitowieckiego, po której ks. Marian Fulman²⁶ wraz z ks. Wacławem Kokowskim²⁷ i ks. Józefem Mężnickim dokonali pobłogosławienia nowych budynków strażackich. W Rajsku ks. Mężnicki był współorganizatorem miejscowego oddziału straży pożarnej i w latach 1913-1929 pełnił funkcję jej prezesa. Dzięki jego zaangażowaniu udało się wybudować parafialny dom ludowy, który spełniał m.in. funkcję remizy. 17 października 1921 r. na Jasnej Górze odbyły się uroczystości jubileuszu 50-lecia kaliskiej straży ogniowej. Wówczas ks. Józef Mężnicki towarzyszył bp. Władysławowi Krynickiemu²⁸, który przewodniczył Mszy św. będącej centralną częścią obchodów²⁹.

²⁵ ADWł, sygn. AKDWł pers. I, 198, *Curriculum vitae z 3 stycznia 1921 r.*, k. 2; *Z Koła*, GKal 1907, nr 290, s. 2; J.N., *Wyznaniowe stowarzyszenia robotników w Łodzi i Częstochowie*, PKat 1910, nr 52, s. 1032.

²⁶ Bp Marian Leon Fulman (1866-1945) – proboszcz w Częstochowie (1907-1918), biskup diecezjalny diecezji lubelskiej (1918-1945). Por. P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965-1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000, s. 105-106.

²⁷ Ks. Wacław Kokowski herbu Korab (1868-1934) – wiejski działacz społeczny, kapelan straży pożarnej, proboszcz w Dzietrznikach k. Wielunia (1896-1904), Ręcznie k. Piotrkowa (1904-1909), Srocku k. Piotrkowa (1909-1918) i Rzaśni (1918-1934). Por. M. Widera, „*Gdybynie jego gorliwość...*” *Ks. Wacław Kokowski herbu Korab (1868-1934) – działalność duszpasterska*, „*Rocznik Wieluński*” 2022, t. 22, s. 81-106; tenże, *Inwentarz parafii Rząśnia z 1918 r.*, „*Przegląd Archiwalno-Historyczny*” 2022, t. 9, s. 263-282.

²⁸ Bp Władysław Krynicki (1861-1928) – pochodził z Włocławka. W 1918 r. mianowano go biskupem pomocniczym diecezji kujawsko-kaliskiej (od 1925 r. włocławskiej), a następnie biskupem diecezjalnym diecezji włocławskiej (1927-1928). Por. W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 214-217.

²⁹ *Sprawozdanie Straży Ogniowej Ochotniczej w Częstochowie za 1931 r.*, Częstochowa 1931, s. 8, 15; J. Mucha, *Ksiądz Józef Mężnicki (1876-1940)*, GCz 2005, nr 46, s. 7; M. Judasz, *Ochotnicza Straż Pożarna w Sierzychowie w latach 1910-2010*, Sierzchów 2010, s. 6-7; J. Wronkiewicz, *Krzyż Pański uwielbiam*, „*Ład Boży*” 2015, nr 2, s. 5.

DZIAŁANIA NA RZECZ TOWARZYSTW POŻYCZKOWO-OSZCZĘDNOŚCIOWYCH

Działalność ks. Józefa Mężnickiego w instytucjach finansowych była ściśle związana z aktywnością społeczną jego ojca, który uczestniczył w organizacji m.in. Towarzystwa Kredytowego i Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego w Częstochowie. W 1912 r. ks. Mężnicki i Ludwik Mężnicki zostali zaangażowani w prace komitetu organizacyjnego Trzeciego Zjazdu Przedstawicieli Towarzystw Drobного Kredytu, który odbył się w dniach 18-19 lutego 1912 r. w Częstochowie. Ponadto obaj brali czynny udział w tym wydarzeniu obejmującym swoim zasięgiem całe Królestwo Polskie. Ks. Józef Mężnicki jako wiceprezes Rady Nadzorczej Warszawskiego Związku Stowarzyszeń Spożywczych na posiedzeniu sekcji spożywczej wygłosił szeroko komentowany referat: *O stosunku kooperatyw kredytowych do spożywczych*. Wystąpienie wywołało dyskusję uczestników, w wyniku której przyjęto 3 postulaty ks. Mężnickiego sprawdzające się do zalecania stosowania kredytów przez kooperatywy spożywcze, dążenia do podniesienia poziomu ekonomicznego rodzimego handlu i przemysłu poprzez gromadzenie specjalnych kapitałów oraz przyjmowania przez towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe na inkaso od Banku Towarzystw Spółdzielczych opłat za przewóz towarów dla najbliższych kooperatyw spożywczych. Ten rodzaj zaangażowania ks. Mężnickiego w kolejnych latach zaowocował przygotowaniem referatów o tematyce finansowej i kredytowej, które wygłaszał podczas zjazdów stowarzyszeń spożywców oraz rozwojem ruchu spółdzielczego pod względem materialnym³⁰.

DZIAŁALNOŚĆ W INSTYTUCJACH SAMORZĄDOWYCH

Praca ks. Józefa Mężnickiego na rzecz poprawy warunków pracy i życia ludności przyczyniła się do wzrostu jego autorytetu w społeczeństwie. Umożliwiło to jego zaangażowanie w działalność samorządową, która w dużej mierze wpływała na tworzenie odpowiednich warunków do rozwoju stowarzyszeń spożywców i innych organizacji społecznych. W związku z tym uczestniczył w zebraniach gminnych. Jesienią 1921 r. w Rajsku brał udział w tworzeniu miejscowej Straży Obywatelskiej przeciwdziałającej potencjalnemu niebezpieczeństwu ze strony rosyjskich jeńców powracających z Niemiec. Aktywnie włączał się w przebieg posiedzeń sejmiku kaliskiego będąc członkiem Wydziału Powiatowego. Przykładowo w 1922 r. zainicjował dyskusję dotyczącą sposobu likwidacji Centrali Handlowej w Kaliszu. W sprawie udzielenia zapomogi z funduszu dyspozycyjnego sejmiku na rzecz repatriantów podjął starania o rozszerzenie wsparcia o „inwalidów i dzieci po powstaniach górnośląskich”, jednak propozycje nie uzyskały wystarczającego poparcia. Ponadto angażował się na rzecz

³⁰ *Zjazd towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych i kredytowych*, „Społem!” 1911, nr 52, s. 1; *X Zjazd Tow[arzystw] pożyczkowo-oszczędnościowych i kredytowych w Częstochowie*, NG 1912, nr 16, s. 2; *Zjazd*, KPol 1912, nr 1, s. 1; *Zjazd*, „Słowo” 1912, nr 2, s. 4; *Zjazd kooperatyw kredytowych w Częstochowie*, „Słowo” 1912, nr 50, s. 4; *Zjazd przedstawicieli kooperatyw kred[ytowych]*, KWar 1912, nr 17, s. 5; *Zjazd Towarzystw Pożyczkowo-Oszczędnościowych i Kredytowych w Królestwie Polskim*, „Kronika Rodzinna” 1912, nr 1, s. 14-15; *Zjazd towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych i kredytowych*, NG 1912, nr 1, s. 6; *Zjazd Tow[arzystw] Pożyczkowo-Oszczędnościowych*, „Słowo” 1912, nr 18, s. 6; *Zjazd w Częstochowie*, „Kurier Poranny” 1912, nr 50, s. 3; *Z ruchu społecznego*, PKat 1912, nr 5, s. 78-79; J. Mężnicki, *O kooperatywie spożywczej*, [w:] *Prace Trzeciego Zjazdu Przedstawicieli Towarzystw Drobного Kredytu 18-19 lutego 1912 r. w Częstochowie*, Częstochowa 1913, s. 34-39; *Prace Trzeciego Zjazdu Przedstawicieli Towarzystw Drobного Kredytu 18-19 lutego 1912 r. w Częstochowie*, Częstochowa 1913, s. VII, XII, XX, 8, 10, 20, 34-39, 119.

budowy dróg finansowanych ze środków powiatowych. Pełnił również funkcję członka Wydziałów Wykonawczych Powiatowego Obywatelskiego Komitetu Zimowej Pomocy Bezrobotnym i Najbiedniejszym w Kole oraz powołanego przez wojewodę łódzkiego Lokalnego Komitetu Funduszu Pracy na powiat kolski. Zaproponowano go również jako reprezentanta mieszkańców powiatu do Rady Wojewódzkiej w Łodzi. W kwietniu 1938 r. ks. Józef Mężnicki w kościele pw. Świętego Krzyża w Kole zorganizował nabożeństwo z okazji przyłączenia Koła i powiatu kolskiego do Wielkopolski, w którym uczestniczyli urzędnicy instytucji państwowych i samorządowych³¹.

PODSUMOWANIE

Wieloletnia aktywność społeczna ks. Józefa Mężnickiego wydatnie przyczyniła się do rozwoju spółdzielczości spóżywców w okręgu częstochowskim, kaliskim i konińskim. Niepodważalne zasługi w tej dziedzinie potwierdzało coroczne powoływanie go w skład ogólnokrajowej Rady Nadzorczej stowarzyszenia i powierzanie mu funkcji wiceprzewodniczącego. Duże znaczenie w rozwoju organizacji pod względem finansowym miały działania, które były oparte na doświadczeniach jego ojca, z którym w 1912 r. współorganizował Trzeci Zjazd Przedstawicieli Towarzystw Drobnoego Kredytu w Częstochowie. Jego praca o charakterze duszpasterskim i społecznym była odpowiednio skorelowana w kierunku podnoszenia poziomu intelektualnego parafian powierzonych jego opiece i tworzenia korzystnych warunków do rozwoju rodzimych instytucji społecznych, które miały na celu poprawę warunków życia w niesprzyjających okolicznościach pod zaborami, a następnie po odzyskaniu niepodległości przez Polskę – podczas ogólnoswiatowego kryzysu gospodarczego. Wieloaspektowa działalność, w którą ks. Mężnicki angażował każdą wolną chwilę i własne siły, zjednała mu przychyłość wiernych darzących go wielkim szacunkiem. Dzięki temu spotykał się z uznaniem władzy diecezjalnej, która nie tylko popierała tego typu aktywność, ale również podejmowanymi decyzjami umożliwiała mu jej rozszerzanie zgodnie z suponowanymi propozycjami. Po wybuchu II wojny światowej ks. Józef Mężnicki jako przedstawiciel duchowieństwa, a jednocześnie działacz społeczny i patriotyczny spotkał się z największą nienawiścią okupantów, która doprowadziła do wywiezienia go do obozu koncentracyjnego, a następnie poddawania szykanom i torturom. Mimo to jego wieloletnia działalność została uhonorowana i utrwalona poprzez umieszczenie jego nazwiska na 3 tablicach pamiątkowych.

³¹ ADWł, sygn. AKDWł pers. I, 198, *Curriculum vitae z 3 stycznia 1921 r.*, k. 3; tamże, *Zeżnanie Wojciecha Kolendowicza w obecności świadka Jana Ratajczyka z 10 października 1921 r.*, k. 7; S.W., *Z Sejmiku powiatowego*, GKal 1922, nr 175, s. 2-3; J. Mężnicki, *Kilka słów o Sejmiku Kaliskim*, „Goniec Kaliski” 1924, nr 66, s. 1-3; *Sprawozdanie z przebiegu akcji prowadzonej na terenie wojew[ództwa] łódzkiego za czas od 1 kwietnia 1935 r. do 31 maja 1937 r. ze szczególnym uwzględnieniem akcji prowadzonej przez Wojew[ódzki] Obyw[atelski] Komitet Zimowej Pomocy Bezrobotn[ym] i Najbiedniejszym w Łodzi w czasie od 23 października 1936 r. do 31 maja 1937 r.*, Łódź 1937, s. 76; *Z ziemi kaliskiej. Koło*, „Kurier Poznański” 1937, nr 369, s. 4; *Koło. Uroczysta msza św.*, DżK 1938, nr 79, s. 6.

KS. JÓZEF MEŻNICKI (1876-1940) – WSPÓŁTWÓRCA STOWARZYSZEŃ SPOŻYWCÓW I DZIAŁACZ SPOŁECZNY

Słowa kluczowe: ks. Józef Meżnicki, spółdzielczość spożywców, działalność społeczna, diecezja kujawsko-kaliska, zabór rosyjski, II Rzeczpospolita

Artykuł ukazuje społeczną działalność ks. Józefa Meżnickiego, który pochodził z rodziny zaangażowanej od pokoleń w pracę na rzecz dobra wspólnego mieszkańców Częstochowy. Poza pracą duszpasterską podjął wieloaspektową aktywność na rzecz rozwoju stowarzyszeń społecznych, w tym spółdzielczości spożywców, a także podnoszenia poziomu intelektualnego ludności z parafii, w których pełnił posługę. Swoją działalność prowadził w niesprzyjających warunkach w okresie zaborów i po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, gdy z dużym wysiłkiem tworzone zwały instytucji państwowych. Ks. Meżnicki jako ceniony społecznik przez wiele lat pełnił funkcję wiceprzewodniczącego ogólnopolskiego związku spółdzielni spożywców. Cieszył się dużym zaufaniem społecznym swoich parafian, osób zaangażowanych w działalność społeczną i w instytucjach samorządowych.

FR. JÓZEF MEŻNICKI (1876-1940) – COMAKER OF CONSUMERS COOPERATIVES AND SOCIAL ACTIVIST

Keywords: Fr. Józef Meżnicki, consumers cooperatives, social activity, the Diocese of Kujawy and Kalisz, Russian partition, Second Polish Republic

The article shows the social activities of Fr. Józef Meżnicki, who came from a family that had been involved for generations in working for the common good of the inhabitants of Częstochowa. In addition to his pastoral work, he undertook multifaceted activity for the development of social associations, including consumer cooperatives and raising the intellectual level of the people of parishes where he served. He conducted his activity in unfavorable conditions during the partitions and after Poland regained independence, when the foundations of state institutions were created with great effort. Fr. Meżnicki, as a respected social activist, served for many years as vice-chairman of the national association of consumer cooperatives. He had great social trust of his parishioners, people involved in social activities and local government institutions.

Bibliografia

Archiwa:

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

Akta Kurii Diecezjalnej we Włocławku sygn. pers. I, 198, *Akta personalne ks. Józefa Meżnickiego*

Archiwum Państwowe w Częstochowie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Zygmunta w Częstochowie

Materiały drukowane:

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1896 [1897-1901, 1906, 1910, 1914], Vladislaviae 1896 [1897-1901, 1906, 1910, 1914]

„Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” – 1909, 1913, 1919

„Kronika Diecezji Włocławskiej” – 1929, 1945

Meżnicki J. (1913), *O kooperatywie spożywczej*, [w:] *Prace Trzeciego Zjazdu Przedstawicieli Towarzystw Drobnego Kredytu 18-19 lutego 1912 r. w Częstochowie*, Częstochowa

Mężnicki J. (1921), *Upoważnienie dyrekcji do zaciągania pożyczek*, [w:] *Sprawozdanie z IX-go Zjazdu Pełnomocników Związku Polskich Stow[arzyszeń] Spożywców w dn. 12-14 czerwca 1921 r.*, Warszawa

Prace Trzeciego Zjazdu Przedstawicieli Towarzystw Drobного Kredytu 18-19 lutego 1912 r. w Częstochowie (1913), Częstochowa

Rocznik diecezji wrocławskiej 1933, Włocławek 1933

Rocznik diecezji wrocławskiej na rok 1931, Włocławek 1931

Sprawozdanie Straży Ogniowej Ochotniczej w Częstochowie za 1931 r. (1931), Częstochowa

Sprawozdanie z IX-go Zjazdu Pełnomocników Związku Polskich Stow[arzyszeń] Spożywców w dn. 12-14 czerwca 1921 r. (1921), Warszawa

Sprawozdanie z przebiegu akcji prowadzonej na terenie wojew[ództwa] łódzkiego za czas od 1 kwietnia 1935 r. do 31 maja 1937 r. ze szczególnym uwzględnieniem akcji prowadzonej przez Wojew[ódzki] Obyw[atelski] Komitet Zimowej Pomocy Bezrobotn[ym] i Najbiedniejszym w Łodzi w czasie od 23 października 1936 r. do 31 maja 1937 r. (1937), Łódź

Zarządzenie o nadaniu Złotego Krzyża Zasługi z 13 czerwca 1936 r., „Monitor Polski” 1936, nr 230, poz. 403

Prasa:

„Czas” – 1911

„Dziennik Kujawski” – 1933, 1938

„Gazeta Częstochowska” – 2005

„Gazeta Kaliska” – 1906-1907, 1922-1923, 1925

„Gazeta Poranna” – 1917

„Gazeta Warszawska” – 1918

„Goniec Częstochowski” – 1908, 1910

„Goniec Kaliski” – 1924

„Jedność Robotnicza” – 1918

„Kronika Rodzinna” – 1912

„Kurier Polski” – 1912, 1921

„Kurier Poranny” – 1912

„Kurier Poznański” – 1937

„Kurier Warszawski” – 1912-1913

„Kurier Zagłębia” – 1917

„Kurier” – 1911, 1913

„Ład Boży” – 2015

„Naród” – 1906

„Nowa Gazeta” – 1910, 1912-1914

„Przegląd Katolicki” – 1910, 1912

„Przyjaciół” – 1913

„Robotnik” – 1925

„Słowo” – 1912-1913

„Społem!” – 1909, 1911-1913, 1917-1919, 1921, 1925

„Tygodnik Ilustrowany” – 1912

„Wielkopolanin” – 1932

„Wyzwolenie” – 1917-1918

„Ziemia Lubelska” – 1911, 1914

„Zorza” – 1918

Opracowania:

- Albrecht-Szymanowska W. (2018), *Stanisław Wyspiański*, Warszawa
- Chwalba A. (2000), *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa
- Dębiński J. (2012), *Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży w diecezji wrocławskiej w latach 1918-1939*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 98
- Jacewicz W., Woś J. (1978), *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, z. 4: *Wykaz duchownych zmarłych, zamordowanych lub represjonowanych przez okupanta w archidiecezjach: mohylowskiej, poznańskiej i wileńskiej oraz w diecezjach: gdańskiej, kamienieckiej, łuckiej, pińskiej, przemyskiej, sandomierskiej, siedleckiej, tarnowskiej, warmińskiej, wrocławskiej, w pralaturze pilskiej i wśród duszpasterstwa polonijnego*, Warszawa
- Judasz M. (2010), *Ochotnicza Straż Pożarna w Sierzchowie w latach 1910-2010*, Sierzchów
- Lech M.J. (1980), *Księgarze i księgarnie w Królestwie Polskim 1869-1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*, Warszawa
- Librowski S. (1947), *Ofiary zbrodni niemieckiej spośród duchowieństwa diecezji wrocławskiej 1939-1945*, Włocławek
- Nitecki P. (2000), *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965-1999. Słownik biograficzny*, Warszawa
- Pamiętniki ks. Antoniego Janczaka* (1938), „Ziemia Częstochowska”, t. 2
- Pamiętniki ks. Franciszka Jüttnera* (1938), „Ziemia Częstochowska”, t. 2
- Pawlicki E. (2008), *Rajsko. Dziesięć wieków wsi i parafii*, Ostrów Wielkopolski
- Sętowski J. (2011/2012), *Powstańcy styczniowi 1863-1864 na cmentarzach częstochowskich: Kule, św. Rocha i ewangelicko-augsburskim. Biogramy*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego”, t. 12
- Widera M. (2022), „Gdyby nie jego gorliwość...” *Ks. Wacław Kokowski herbu Korab (1868-1934) – działalność duszpasterska*, „Rocznik Wieluński”, t. 22
- Widera M. (2022), *Inwentarz parafii Rządźnia z 1918 r.*, „Przegląd Archiwalno-Historyczny”, t. 9
- Widera M. (2024), *Józef Mężnicki (1876-1940)* [w:] *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 7, red. R. Łatka, Warszawa, s 275-285.
- Witkowska A., Wegner H. (1989), *Bogumił*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszuk, Z. Sułowski, Lublin
- Związek J. (2003), *Przeciwko rusyfikacji polskich uczniów w progimnazjum częstochowskim (1880-1894)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, t. 31
- Żywczyński M. (1996), *Historia powszechna 1789-1870*, Warszawa